राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

नागपूर जिल्हयातील कृषि आधारित उद्योगाचे आणि सरकारी धोरणाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन

सादरकर्ती

कु. लता अरूण बागडे

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. लता अरूण बागडे** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **नागपूर जिल्हयातील कृषि आधारित उद्योगाचे आणि सरकारी धोरणाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राककरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती

कु. लता अरूण बागडे

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ट क्र.
१	प्रस्तावना	१–२२
२	संशोधन पध्दती	२३–२९
३	नागपूर जिल्हयाचा परिचय	३०–४१
४	देशाच्या आर्थिक विकासात शेतीची भूमिका	४२–६०
५	सांखिकीय विश्लेषण	६१–७२
६	निष्कर्ष व शिफारशी	७२–७६
	संदर्भ ग्रंथसूची	७७–८०

नागपूर जिल्हयातील कृषि आधारित उद्योगाचे आणि सरकारी धोरणाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन

प्रकरण पहिले

प्रस्तावना

राष्ट्राचा अर्थव्यवस्थेत शेतीचे स्थान अतिशय महत्वपूर्ण असते वाढत्या आर्थिक विकासाबरोबर शेतीवरील लोकसंख्येचे अवलंबित्व कमी होत जाते हे जरी खरे असेल तरी ही अवस्था साध्य करण्यासाठी शेतीच्या क्षेत्राची मदत मोलाची ठरते. जपानसारख्या वेगाने विकसित झालेल्या देशात सुध्दा शेतीने विकास –प्रक्रियेला हातभार भावला आहे. देश विकसित झाला तरी वाढत्या लोकसंख्ेची अन्नधान्याची आणि विविध उघोगांची कच्चा मालाची गरज हेच क्षेत्र पूर्ण करते. विकसनशील अर्थव्यवस्थेत तर राष्ट्रीय उत्पन, निर्यात,अन्नधान्य आणि कच्चा मालाचा पुरवठा, रोजगार इत्यादी अनेक क्षेत्रांमध्ये शेती–क्षेंत्राची भूमीका महत्वाची असते.

कृषिप्रधान अर्थव्यवस्थेचे रुपांतर औघोगिक अर्थव्यवस्थेमध्ये होण्यासाठी शेतीचे निर्वाहपर स्वरुप बदलून तिला व्यापारी स्वरुप यायला हवे. त्याशिवाय या क्षेत्राची क्षमता पूर्णपणे कामात येऊ शकणार नाही. हा बदल घडवून आणणे हा केवळ तांत्रिक सुधारणांचा प्रश्न नाही. सिंचन, खते, नविन बियाने, सुधारित अवजारे इत्यादी तंत्रात्मक सुधारणा तर व्हायलाच हव्यात, पण त्यासाठी आधी शेतकऱ्याच्या दृष्टीकोनात बदल होणे आवश्यक आहे. अज्ञानी, दैववादी आणि असहाय शेतकरी सुधारणांसाठी प्रवृत्त होणे कठीण असते. त्यासाठी शेतीकडे पाहण्याच्या त्याच्या दृष्टीकोनात बदल व्हायला हवा.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

उमरेड तालुक्यातील कोळसा खाणीतील श्रमीकांची सामाजिक व राजकीय क्षेत्रातील जागरूताः एक अध्ययन

सादरकर्ती

कु. शुभांगी अरूण पांडव

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. शुभांगी अरूण पांडव** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **उमरेड तालुक्यातील कोळसा खाणीतील श्रमीकांची सामाजिक व राजकीय क्षेत्रातील जागरूकता: एक अध्ययन** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती

कु. शुभांगी अरूण पांडव

Sandus

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ट क्र.
१	प्रास्ताविक	१-१२
२	संशोधनाची पद्धती	१३-३०
३	वेस्टर्न कोलफिल्ड्स लिमिटेडचा पार्श्वभूमी	३१-३८
४	कोळसा खाणीतील श्रमीकांचे सामाजिक व आर्थिक अध्ययन	३९-४६
५	संशोधनाचे निष्कर्ष व उपाययोजना	४७-४९
	संदर्भ ग्रंथसूची	५०

उमरेड तालुक्यातील कोळसा खाणीतील श्रमीकांची सामाजिक व राजकीय क्षेत्रातील जागरूताः एक अध्ययन

प्रकरणः१

प्रास्ताविक

श्रमीक कल्याणाची आवश्यकता आणि महत्व भारतात श्रमीक कल्याणासंबंधी कार्याची किती आवश्यकता आहे. हे जर आपण भारतातील श्रमीकांच्या कार्यस्थळाची व उद्योगाची पाहणी केली असल्यास समजून येईल. तसे पाहता आपला देश औद्योगिकरित्या मागासलेलाच आहे. व सध्या औद्योगिक दृष्टया उत्कर्ष करण्याच्या मार्गावर आहे. त्याअनुषंगाने समजून येईल. तसे पाहता आपला देश औद्योगिकरित्या मागासलेलाच आहे. व सध्या औद्योगिक दृष्टया उत्कर्ष करण्याच्या मार्गावर आहे. त्याअनुषंगाने भारतीय उद्योगाने किंवा उद्योग क्षेत्राने श्रमिकांचे महत्व अजून तरी जाणले नाही. प्रबंधकाचे व श्रमीकांचे परस्परास असलेल्या संबंधाचे विश्लेषन करणारे तत्व अजून तरी भारतात तेवढे विकसीत झालेले नाही. काही मोठया औद्योगिक क्षेत्रांना वगळता अजूनही काही क्षेत्रात श्रमाच्या मोबदल्यात वस्तू हे तत्व अजूनही लागू आहे. त्यामुळे हे स्पष्ट आहे की अजूनही श्रमीक व प्रबंधाचे सलोख्याचे संबंध सुधारण्यासंबंधी खुप अंतर आहे. जेव्हा की पाश्चिमात्य राष्ट्रात श्रमिकाला उद्योगातील सहकारी म्हणून संबोधिल्या जाते. व तेवढेच त्याला महत्व आहे. पाश्चिमात्य राष्ट्रात मालकाचे आपल्या उद्योगातील श्रमिका विषयी विचार व सहानुभूतीचे व सहकार्याचे असतात. त्यानुसार ते श्रमिकांच्या कल्याणाच्या संबंधात आवश्यक असणा-या सोयी उपलब्ध करून देण्याचे प्रयत्न करतात. व हेच श्रमिक प्रबंधकाचे परस्परातील संबंध सलोख्याचे करतात. औद्योगिक क्षेत्रात कार्य करणा-या श्रमिकांची परिस्थिती तेवढी समाधानकारक नाही.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

उमरेड तालुक्यातील वन पर्यटन क्षेत्रातील शासकीय सोयीसुविधांचा अभ्यास

सादरकर्ती

कु. पायल ज्ञानेश्वर मेश्राम

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. पायल ज्ञानेश्वर मेश्राम** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **उमरेड तालुक्यातील वन पर्यटन क्षेत्रातील शासकीय सोयीसुविधांचा अभ्यास** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती

कु. पायल ज्ञानेश्वर मेश्राम

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ट क्र.
१	प्रस्तावना	१ - १७
२	पर्यटनावर परिणाम करणारे घटक	१८ - ४५
३	संशोधन पध्दती	४६ - ५२
४	पर्यटकांकडून प्राप्त माहितीचे विश्लेषण	५३ - ६५
५	निष्कर्ष, सूचना व शिफारशी	६६- ६८
	संदर्भ ग्रंथसूची	६९- ७०

उमरेड तालुक्यातील वन पर्यटन क्षेत्रातील शासकीय सोयीसुविधांचा अभ्यास

प्रकरण १ ले

प्रस्तावना

पर्यटन हा आपल्या सगळयांचाच आवडीचा आणि आनंदाचा विषय आहे. पर्यटनासाठी घराबाहेर पडायला अन् विविध ठिकाण पाहायला प्रत्येकालाच आवडतं. पर्यटन केल्याने मानसिक आनंद तर मिळतोच, विविध ठिकाणांची सखोल माहितीही होते. विविध ठिकाणच्या लोकांबद्दल, त्यांच्या आचार-विचारांबद्दल त्यांच्या राहणीमानाबद्दल, त्यांच्या आवडी-निवडींबद्दल, त्यांच्या संस्कृतीबद्दल आपल्याला भरपूर माहिती मिळते. ती जाणून घेण्याची आवड आपल्यालाही असते. मुलांना शाळा महाविद्यालयांना आणि कामकरी लोकांच्या कार्यालयांना सुटया असतानाच पर्यटनाला बाहेर पडावे, असा काही नियम नाही. आपण सगळेच जण आपल्या सोईनुसार पर्यटनासाठी घराबाहेर पडून जीवनाचा आनंद लुटत असतो. पर्यटन हे फक्त मौजलमजेसाठीच केले जाते, असे नाही. पर्यटनाचे अनेक फायदे आहेत. जे मी वर नमूद केले आहेत. आजचे युग हे विज्ञानाचे आहे, आधुनिक युग म्हणून ओळखले जाते. म्हणूनच कारणपरत्वे पर्यटनाचे स्वरूपही बदलले आहे. पूर्वी लोक केवळ धार्मिक पर्यटनासाठी बाहेर पडत असत. भारतात चार धाम आहेत आणि या चारही धामांची यात्रा ज्यांनी केली, त्यांना पुण्य लाभते असे मानले जात होते, आजही मानले जाते. पण पर्यटनाचे स्वरूप आता त्यापलीकडे बदलले आहे. कृषी पर्यटन, आरोग्य पर्यटन असे नवे प्रकार उदयास आले आहेत आणि लोक त्याचा आंनद घेत आहेत. जीवनात सुख निर्माण करायला लोक स्वत:हूनच शिकले आहेत. पूर्वीच्या काळी सातासमुद्रापार जाणे पाप मानले जात होते. पण, आता

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

नागपूर जिल्ह्यातील कृषी उत्पन्न बाजार समितीची राजकीय रचना, संघटन व प्रबंधनाचे अध्ययन

सादरकर्ती

कु. पूनम फत्रूजी लांडे

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. पूनम फन्नूजी लांडे** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **नागपूर जिल्हयातील कृषी उत्पन्न बाजार समितीची राजकीय रचना, संघटन व प्रबंधनाचे अध्ययन** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती Plande

कु. पूनम फन्नूजी लांडे

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ट क्र.
१	प्रस्तावणा	१-१४
२	नागपूर जिल्हयाची माहिती	१५-२५
३	संशोधन पध्दती	२६-३८
४	नागपूर जिल्हयातील कृषी उत्पन्न बाजार समितीची राजकीय रचना, संघटन व प्रबंधनाचे अध्ययन	३९-५३
५	निष्कर्ष, उपाय आणि शिफारशी	५४-५७
	संदर्भ ग्रंथसूची	५८-६२

नागपूर जिल्ह्यातील कृषी उत्पन्न बाजार समितीची राजकीय रचना, संघटन व प्रबंधनाचे अध्ययन

प्रकरण पहिले

प्रस्तावना

भारतीय अर्थव्यवस्थेचा मुलभूत आधार शेती आहे. म्हणून या विषयाचा अभ्यास करण्याचा अनेक लेखकांनी आधार घेऊन सखोल माहिती प्राप्त करण्याचा प्रयत्न केला. विविध लेखकांनी आपल्या पुस्तकात याविषयीची नोंद पुढीलप्रमाणे केली आहे.

"शेती व्यवसाय हा अर्थव्यवस्थेचा मुख्य कणा आहे. शेती व्यवसायाच्या प्रगतीवरच देशाची एकूण आर्थिक प्रगती अवलंबुन असते".

अशा रितीने या शेती उद्योगावर उदरनिर्वाह करणाऱ्या लोकसंख्येचा विचार केल्या असे दिसून येईल की शेती उद्योग करणाऱ्या नागरिकांची संख्या ७०टक्के आहे. आणि जे ७० टक्के शेतकरी ज्या शेतीमधून उत्पादन काढतात त्यातील जवळपास ८० टक्के शेती ही कोरडवाहू आहे. म्हणजेच, महत्तम शेती ही निसर्गाच्या भरवशावर अवलंबून आहे. त्यामुळे शेतीतून होणारे दर हेक्टरी उत्पादन हे समाधानकारक राहू शकत नाही. याचा परिणाम असा होतो की शेतीमधून मिळालेले (उत्पादन) उत्पन्न हे त्याच्या जीवननिर्वाहा करिता अपुरे पडते व त्याची आर्थिक परिस्थिती दिवसेंदिवस खालावत जाते. त्यामुळे शेतीसाठी होणारा खर्च भरुन काढून दोन पैसे गाठीशी ठेवण्याची रास्त अपेक्षा फलद्रुप होत नाही.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

आदिवासी विकास विभागा मार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजनांच्या स्वरूपाचे राजकीय अध्ययन

सादरकर्ती

कु. प्रज्ञा नामदेव फुलझेले

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. प्रज्ञा नामदेव फुलझेले** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **आदिवासी विकास विभागा मार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजनांच्या स्वरूपाचे राजकीय अध्ययन** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती

P.C. Gaikwad

कु. प्रज्ञा नामदेव फुलझेले

Pragnya Namdeo Fulzele

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ट क्र.
१.	प्रस्तावना	१-२४
२.	संबंधित साहित्याचे समालोचन	२५-२९
३.	संशोधन पध्दती	३०-३७
४.	सांख्यिकीय विश्लेषण	३८-४५
५.	निष्कर्ष, सूचना व शिफारशी	४६-४८
	संदर्भसूची	४९

आदिवासी विकास विभागा मार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजनांच्या स्वरूपाचे राजकीय अध्ययन

प्रकरण १ ले

प्रस्तावना

१.१ प्रस्तावना

जीवनाच्या चैतन्यशक्तीचा जगणे हा धर्म आहे. म्हणूनच ती चैतन्यशक्ती सुखासुखी पराभव पाहवयास तयार नसते. काही ना काही उपायाविरूद्ध ती असहाय्य तेवर व शोकावर मात करण्याचा प्रयत्न करते. म्हणून रडणे म्हणजे शोकाची आच कमी करण्याची नैसर्गिक युक्ती.

जगाच्या पाठीवरील अनेक देशांपैकी भारत हा एक देश आहे. विविध जाती - जमातीने युक्त असलेल्या देशाला अनेक संस्कृतीही लाभलेल्या आहेत, त्यात सिंधु संस्कृती, हडप्पा संस्कृती, मोहदोजोडो या संस्कृतींची देन आहे. अनेक जाती-जमाती, धर्म, पंथही लाभलेले आहेत. पण जमातीचा विचार केल्यास वन्य जमाती ज्या आधीपासून देशात वास्तय करीत आहे. ज्यांना आपण आदिवासी असे संबोधतो. या आदिवासींच्या इतीहासाची दखल अनेक विचारवंतानी घेतलेली दिसते.

आदिवासीच्या अनेक विविध अडचणी संबंधी प्रगत समाजात जागतिक पातळीवर जागरूकता निर्माण करण्याचा ह्यामागे हेतू होता. आदिवासी म्हणजे निश्चित कोण? आदिवासी कोणाला म्हणायचे? असे प्रश्न सर्व सामान्य माणसाला पडने साहाजिकच आहे. प्रगत संस्कृती पासुन अलिप्त राहीलेले. एका विशिष्ट भुभागावर बसलेल्या सामान्य

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

नागपूर जिल्हयातील कामगार स्त्रियां व कामगार कायदे: एक अभ्यास

सादरकर्ती

कु. काजल क्रीष्णा पडोळे

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. काजल क्रीष्णा पडोळे** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **नागपूर जिल्हयातील कामगार स्त्रियां व कामगार कायदे: एक अभ्यास** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती

कु. काजल क्रीष्णा पडोळे

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ट क्र.
१.	प्रस्तावना	१–५
२.	संशोधनाची पद्धती	६–१६
३.	स्त्रि कामगार विषयक कायदे	१७–२२
४.	स्त्री कामगारांच्या कामाची कार्यपद्धती	२३–३०
५.	सांख्यिकीय विश्लेषण	३१–४०
६.	निष्कर्ष व शिफारशी	४१–४२
	संदर्भ ग्रंथसूची	४३–४४

नागपूर जिल्हयातील कामगार स्त्रियां व कामगार कायदे: एक अभ्यास

प्रकरण पहिले

प्रस्तावना

वर्तमान युग हे औद्योगिक क्रांतीचे युग आहे. उत्पादन, प्रथम मनुष्य शक्तीच्या आधारे केले जाई, पण औद्योगिक क्रांतीमुळे, उत्पादन क्षेत्रात यंत्राचा शिरकाव होऊन,यंत्राच्या साहाय्याने उत्पादन करण्यात येऊ लागले. औद्योगिक क्रांतीपूर्वी, कामगार हा स्वतःच्या हस्तकौशल्याचा स्वामी होता. माल, उत्पादन, उत्पादित मालावरचे कौशल्य, तसेच त्या मालाची विक्री याबाबतचे, सर्व निर्णय तो स्वतःच घेत असे. औद्योगिक युगात, उत्पादन यंत्राच्या सहाय्याने होत असल्यामुळे, उत्पादनाचा दर्जा उंचावून, मालाचे उत्पादन मुल्य कमी झाले. त्यामुळे, कमी किंमतीतील माल, मोठया संख्येने बाजारात उपलब्ध झाला. परिणामतः मनुष्याने स्वतःच्या हस्तकौशल्याने निर्माण केलेले 'कुशल कारागीरा'चे स्थान डळमळले. व त्याला मजुराच्या भूमिकेत जावे लागले. ग्रामीण भागातील कारागीरांना, बहुसंख्येने शहराकडे स्थलांतरित व्हावे लागले. ग्रामीण कारागीर म्हणून आलेले हे कामगार, कारखान्यात मजुर म्हणून काम करू लागले. जो कामगार उत्पादक होता, तो यंत्रचालक बनला.

आजच्या उद्योगधंद्याचे मानवाच्या जीवनावर दुरवर परिणाम झालेले आहेत. उद्योगधंद्यांचा समाजाशी निकटचा संबंध येतो. आधुनिक युगातल्या उत्पादन प्रक्रियेत, मनुष्यबळापेक्षा यंत्रशक्तीवर अधिक भर दिला जातो.

औद्योगिक क्रांतीच्या पूर्वीचा श्रमिक, स्वतःच्या कौशल्याचा स्वामी होता. त्याला हवी असणारी साधने, अवजारे, कच्चा माल, उत्पादित मालावरचे कौशल्य

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

नोटबंदीमुळे भारतातील राजकीय व समाजिक परिस्थिवर होणारे परिणाम

सादरकर्ती

कु. भारती अरविंद साखरकर

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. भारती अरविंद साखरकर** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **नोटबंदीमुळे भारतातील राजकीय व समाजिक परिस्थिवर होणारे परिणाम** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती Bsakhr

कु. भारती अरविंद साखरकर

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ट क्र.
१	प्रस्तावना	१-७
२	संशोधन पध्दती	८-१६
३	नोटबंदीमुळे भारतातील राजकीय व समाजिक परिस्थिवर होणारे परिणाम	१७-३१
४	सामुग्रीचे प्रस्तूतीकरण	३२-३६
५	संशोधनाचे निष्कर्ष व उपाययोजना	३७-३८
	संदर्भ ग्रंथसूची	३९
	प्रश्नावली	४०-४२

नोटबंदीमुळे भारतातील राजकीय व समाजिक परिस्थिवर होणारे परिणाम

प्रकरण १

प्रस्तावना

भारतातील लोकशाहीचा इतिहास हा फार प्राचीन असून रामायण काळापासून चालत आलेला आहे. भारतात प्राचीन राजसत्ता मध्येही लोकसत्तेचा आशय आढळतो. रामायणात राम राजा असला तरी जनमानसाला मान देऊन तो राज्यकारभार चालवित होतो. एका सामान्य माणसाला लोकसत्तेत समाविष्ट करून लोकशाही व्यवस्थेला मजबुती प्रदान करणारी संस्था "राजसत्ता" आहे हे या वरून सिध्द होते. कायद्याची अधिसत्ता (Rule of Law) हे तत्वही स्वीकारण्यात आलेले दिसते. म्हणून महात्मा गांधीनी "माझी लोकशाहीची कल्पना ही रामराज्याची कल्पना आहे" असे म्हटले आहे. या सत्ता स्विट्झर्लंड मधे सुमारे चारशे वर्षापूर्वी पासून चालत आलेल्या होत्या. भारत देश विशाल आणि व्याप्त असा आहे. भारताची भौगोलिक व राजकीय व्याप्ती लक्षात घेतली तर भारतामध्ये अनेक वैशिष्टे व विविधता असलेले लहान लहान प्रांत आणि प्रदेश आपआपल्या इतिहासाने व परंपरेने सज्ज आणि गाजलेले आहेत. म्हणून या अशा प्रदेशांचे प्रशासन केन्द्रभूत असू

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

एकात्मिक बाल विकास प्रकल्या विषयक महिला जनजागृती: एक अध्ययन

सादरकर्ती

कु. रूचिता छबिलाल वानखेडे

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. रूचिता छबिलाल वानखेडे** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **एकात्मिक बाल विकास प्रकल्पा विषयक महिला जनजागृती: एक अध्ययन** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती Rwankhede

कु. रूचिता छबिलाल वानखेडे

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ठ क्र.
१	प्रस्तावना	१-१०
२	एकात्मिक बाल विकास प्रकल्पाचा अभ्यास	११-२७
३	संशोधन पद्धती	२८-३९
४	सांख्यिकीय विश्लेषण	४०-४९
५	निष्कर्ष आणि शिफारशी	५०-५२
	संदर्भग्रंथ सूची	५३-५६

एकात्मिक बाल विकास प्रकल्पा विषयक महिला जनजागृती: एक अध्ययन

प्रकरण पहिले

प्रस्तावना

भारताच्या लोकसंख्येमध्ये मुलांचे प्रमाण मोठे आणि महत्त्वाचे आहे. देशाचे सामाजिक व आर्थिक भवितव्य बऱ्याच अंशी यांच्या वाढीवर व विकासावर अवलंबून आहे. त्यासाठी बालकांच्या पोषणाविषयक बाबी व आरोग्याचा दर्जा याकडे काटेकोरपणे लक्ष देणे गरजेचे आहे.

भारतातल्या २७ कोटी मुलांपैकी बहुसंख्य मुले आर्थिक आणि सामाजिक दृष्टीने दारिद्री परिस्थितीत राहतात. त्यामुळे त्यांची शारीरिक व मानसिक वाढ खुंटते. या व्यापक आणि संदनाक्षम गटाच्या आजवर दुर्लक्षिलेल्या गरजा भागविण्यासाठी भारत सरकारने १९७५ मध्ये एक अत्यंत महत्त्वाकांक्षी सर्वसमावेशक योजना तयार केली. गरीब लोकांमध्ये मुलांचे जगण्याचे प्रमाण वाढवणे, पूर्वशालेय बालकांच्या आणि मातांच्या आरोग्य, पोषण व शिक्षणाच्या संधी वाढविणे या गोष्टी या योजनेत अंर्तभूत करण्यात आल्या.

आपल्या देशाने स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून पुष्कळ प्रगती केलेली असली तरी योजनाकारांना अभिप्रेत दर्जापेक्षा बहुसंख्य १ मुलांच्या जीवनाचा दर्जा दुर्दैवाने कमीच आहे. बालमृत्युचे, विकृतीचे, कुपोषणाचे, त्यातून उद्‌भवणाऱ्या आजारांचे, तात्पुरत्या किंवा अपंगत्वाचे मोठेप्रमाण हे याचे काही ठळक दाखले आहेत. उलट अर्ध्यावर शिक्षण सोडण्याची प्रवृत्ती जास्त आहे. भौगोलिक परिसर, आर्थिक गट किंवा सामाजिक जाती, बालकांचे लिंग इतर सामाजिक आर्थिक घटक यांच्याप्रमाणे या खुणा बदललेल्या दिसतात.

"मुले म्हणजे फुले" असे आपण नेहमी म्हणतो यातून थोडा खोलवर अर्थ काढला तर कळेल की, फुलांप्रमाणे मुलांचे तन व मन

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

नागपुर जिल्हयातील औद्यौगिक क्षेत्राच्या विकासात महाराष्ट्र औद्योगिक विकास मंडळाचे कार्य आणि उपलब्धीचे राजकीय मुल्यांकन

सादरकर्ता

अमोल कमलाकर वारजुरकर

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ता **अमोल कमलाकर वारजुरकर** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **नागपुर जिल्हयातील औद्योगिक क्षेत्राच्या विकासात महाराष्ट्र औद्योगिक विकास मंडळाचे कार्य आणि उपलब्धीचे राजकीय मुल्यांकन** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक: 11/03/24

संशोधकर्ता Amol.W.

अमोल कमलाकर वारजुरकर

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ट क्र.
१	प्रस्तावना	१-१६
२	संशोधनाची पद्धती	१७-३०
३	महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाची कार्य	३१-४४
४	औद्योगिक विकास महामंडळाची कार्य आणि राजकीय उपलब्धीचे मुल्यांकन	४५-६१
५	संशोधनाचे निष्कर्ष व उपाययोजना	६२-६५
	संदर्भ ग्रंथसूची	६६

नागपुर जिल्हयातील औद्यौगिक क्षेत्राच्या विकासात महाराष्ट्र औद्योगिक विकास मंडळाचे कार्य आणि उपलब्धीचे राजकीय मुल्यांकन

प्रकरण 1
प्रस्तावना

वर्तमान युग हे औद्योगिक क्रांतीचे युग आहे. उत्पादन, प्रथम मनुष्य शक्तीच्या आधारे केले जाई, पण औद्योगिक क्रांतीमुळे, उत्पादन क्षेत्रात यंत्राचा शिरकाव होऊन,यंत्राच्या साहाय्याने उत्पादन करण्यात येऊ लागले. औद्योगिक क्रांतीपूर्वी, कामगार हा स्वतःच्या हस्तकौषल्याचा स्वामी होता. माल, उत्पादन, उत्पादित मालावरचे कौषल्य, तसेच त्या मालाची विक्री याबाबतचे, सर्व निर्णय तो स्वतःच घेत असे. औद्योगिक युगात, उत्पादन यंत्राच्या सहाय्याने होत असल्यामुळे, उत्पादनाचा दर्जा उंचावून, मालाचे उत्पादन मुल्य कमी झाले. त्यामुळे, कमी किंमतीतील माल, मोठया संख्येने बाजारात उपलब्ध झाला. परिणामतः मनुश्याने स्वतःच्या हस्तकौषल्याने निर्माण केलेले 'कुषल कारागीरा'चे स्थान डळमळले. व त्याला मजुराच्या भूमिकेत जावे लागले. ग्रामीण भागातील कारागीरांना, बहुसंख्येने षहराकडे स्थलांतरित व्हावे लागले. ग्रामीण कारागीर म्हणून आलेले हे कामगार, कारखान्यात मजुर म्हणून काम करू लागले. जो कामगार उत्पादक होता, तो यंत्रचालक बनला.

आजच्या उद्योगधंद्याचे मानवाच्या जीवनावर दुरवर परिणाम झालेले आहेत. उद्योगधंद्यांचा समाजाषी निकटचा संबंध येतो. आधुनिक युगातल्या उत्पादन प्रक्रियेत, मनुश्यबळापेक्षा यंत्रषक्तीवर अधिक भर दिला जातो.

औद्योगिक क्रांतीच्या पूर्वीचा श्रमिक, स्वतःच्या कौषल्याचा स्वामी होता. त्याला हवी असणारी साधने, अवजारे, कच्चा माल, उत्पादित मालावरचे कौषल्य व त्याची विक्री याबाबत, श्रमिक स्वतःच निर्णय घेत असे. श्री व्ही.व्ही. गिरी'

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर, जि. नागपूर.

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय वर्ष (चतुर्थ सत्र)

संशोधनकर्ता

विनीता मनोहर नान्हे

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश वसंतराव कडू

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

सत्र :- २०२३ - २०२४

संशोधनाचे विषय

महाराष्ट्रातील राजकीय प्रक्रिया आणि माहिती लोकप्रशासनाची यांचा सहसंबंध

अनुक्रमणिका

प्रास्ताविक

महत्व

गरज

उद्दिष्ट्य

माहिती लोकप्रशासनाची

लोकप्रशासनाचा अर्थ

प्रशासनाचा अर्थ

लोकप्रशासनाचे स्वरुप

लोकप्रशासनातील शिस्तबध्दतेचा विकास

लोकप्रशासनाचे महत्व

लोकप्रशासन व खाजगी प्रशासन

प्रास्ताविक

आधुनिक काळात लोकप्रशासन हे अत्यंत महत्वाचे व आवश्यक शास्त्र म्हणून ओळखले जाते. प्रगत आणि अप्रगत अशा सर्वच राष्ट्रात लोकप्रशासनशास्त्र आढळते. मानवी जीवनाचा सर्वांगीण विकास करणे हा राज्यसंस्थेचा प्रधान हेतु असल्यामुळे तो साध्य करण्यासाठी योग्य व कार्यक्षम अशा प्रशासनाची गरज असते. प्रत्येक देशात लोक कल्याणासाठी विविध योजना, उपक्रम व कार्यक्रम राबविले जातात त्यासाठी योग्य अशी प्रशासन व्यवस्था निर्माण करण्यात आलेली असते. प्राचीन काळात तसेच मध्ययुगीन काळात लोकप्रशासनशास्त्र अस्तित्वात होते. त्या काळात राज्याचे कार्यक्षेत्र मर्यादित होते. त्यामुळे प्रशासकीय व्यवस्थेचे स्वरूपही मर्यादित होते. आधुनिक काळातील राज्याचे कार्यक्षेत्र व्यापक बनले आहेत.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्द्यापीठ

महाराष्ट्रातील नागपूर येथील सार्वजनिक विद्द्यापीठ

भिवापूर महाविद्यालय

भिवापूर येथील विद्द्यापीठ, महाराष्ट्र

विद्यार्थ्याचे नाव :- भारती वासुदेव चौधरी

मार्गदर्शक शिक्षकाचे नाव :- डॉ .मंगेश व्ही. कडू

(एम.ए.(रा) पीएच.डी.एम.फिल)

वर्ग :- एम. ए. व्दितीय सत्र

विषय :- राज्यशास्त्र

प्रकल्पाचे नाव: सत्तेची भुमिका

सत्र :- २०२३-२०२४

INDEX

NAME Bharati Vasudev Chaudhari SUBJECT Political

STD. ______ DIV. ______ ROLL NO. ______ SCHOOL ______

SR. NO.	PAGE NO.	TITLE	DATE	TEACHER'S SIGN / REMARKS
	1)	પ્રસ્તાવના :-		
	2)	વ્યાખ્યા સત્તાની :-		
	3)	ઉદ્ભવ સત્તાની :-		
	4)	વૈશિષ્ટ્ય સત્તાની :-		
	5)	સત્તાના પ્રકાર :-		
	6)	સત્તા સંકલ્પના વિકાસ :-		
	7)	સત્તાનું સ્વરૂપ :-		
	8)	સત્તાનું વિકેન્દ્રીકરણ :-		

प्रस्तावना :-

आंतरराष्ट्रीय संबंधाचा अभ्यास करताना विविध घटकांचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे ठरते कारण हेच घटक आंतरराष्ट्रीय संबंध आंतराष्ट्रीय राजकारणाला प्रभावित करीत असतात. या भागात आपण सत्ता, सत्ता संतुलन, राष्ट्रीय हित, राष्ट्र, राज्यव्यवस्था आणि तिचा उदय-विकास इ. चा अभ्यास करणार आहोत.

राष्ट्रीय सत्ता हा आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचा केंद्रबिंदू असून संपूर्ण राजकारण हे सत्ते भोवतीच फिरत असते. प्रत्येक राष्ट्र आपल्या राष्ट्रीय हित संबंधाची जोपासना करण्यासाठी राष्ट्रीय सत्तेचा साधन म्हणून उपयोग करत असते. सत्ता सत्तेचे घटक सत्तेचे प्रकार, सत्तेचा वापर इ. घटकांचा आपण अभ्यास करणार आहोत.

सत्तेप्रमाणेच सत्तासंतुलन ही देखील आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील एक महत्त्वाची संकल्पना आहे. सत्ता समतोलाची व्यवस्था म्हणजे राष्ट्रांच्या राजकीय वर्तणुकीला नियंत्रण करणारा कायदा आहे. यामध्ये सत्तेचे समान वितरण करून संघर्ष टाळण्याचा प्रयत्न केला जातो. या व्यवस्थेचा संबंध मुख्यतः सत्ता आणि सत्तेच्या व्यवस्थापनाशी आहे. सत्ता समतोला मुळे शांतता स्थिरता निर्माण होते. एकाधिकारशाहीला आळा बसून आंतरराष्ट्रीय कायद्याचे संरक्षण होते. या घटकात आपण बहुध्रुवीय व्यवस्था ते एक ध्रुवीय व्यवस्था पर्यंत

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ

महाराष्ट्रातील नागपूर येथील सार्वजनिक विद्यापीठ

भिवापूर महाविद्यालय

भिवापूर येथील विद्यापीठ, महाराष्ट्र

विद्यार्थ्याचे नाव :- करीना दुर्योधन महाले

मार्गदर्शक शिक्षकाचे नाव :- डॉ .मंगेश व्ही. कडू

(एम.ए.(रा) पीएच.डी.एम.फिल)

वर्ग :- एम. ए. व्दितीय सत्र

विषय :- राज्यशास्त्र

प्रकल्पाचे नाव: जागतिक व्यवस्थेचे बदलते क्रम

सत्र :- २०२३-२०२४

Teachers Signature

उद्दिष्टे :-

- आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील बदलत्या स्वरूपाचे विवरण करता येईल.
- सुरक्षेसमोरील धोक्याचे विवरण करता येईल.
- शांतता संघर्ष या संकल्पनेच्या अर्थ आणि स्वरूप स्पष्ट करता येईल.
- आंतरराष्ट्रीय शांतता आणि सुरक्षिततेसाठी सामूहिक सुरक्षिततेची आवश्यकता स्पष्ट करता येईल.

प्रस्तावना :-

ह्या घटकामध्ये आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या विविध टप्प्यांच्या आधारावर त्याचे स्वरूप प्रत्येक टप्प्यावर किंवा कालखंडानुसार कसे बदलत गेले त्याचे अध्ययन करावयाचे आहे. म्हणजेच आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या विकासाच्या प्रत्येक कालखंडामध्ये त्याची विविध वैशिष्ट्ये व त्यानुसार बदलते स्वरूप आपणास अभ्यासावयाचे आहे.

राष्ट्रीय राजकारणात तसेच आंतरराष्ट्रीय राजकारणात आणि एकंदर मानवी समाजात सशस्त्र संघर्ष आणि हिंसाचार हा जीवनाचाच एक भाग बनला आहे. जगातील प्रत्येक राज्यात राष्ट्रात आणि आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात

Amar KRISH

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित
भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

नागपुर जिल्हया अतंर्गत राबविण्यात येणा-या पशुधन विमा योजनचे अध्ययन

सादरकर्ती

कु. पल्लवी रंगराव भोयर

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. पल्लवी रंगराव भोयर** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **नागपुर जिल्हया अतंर्गत राबविण्यात येणाऱ्या पशुधन विमा योजनचे अध्ययन** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती

कु. पल्लवी रंगराव भोयर

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	विवरण	पृ.क्र.
१.	प्रस्तावना	१-३
२.	पशुधन विमा	४-१५
३.	संशोधनाची पद्धती	१६-२२
४.	पशुधन विमा - योजना व शेतकऱ्यांना मिळणारा लाभ	२३-४२
५.	निष्कर्ष, शिफारसी सूचना व उपाययोजना	४३-४५
	संदर्भ ग्रंथ सुची	४६

नागपुर जिल्हया अतंर्गत राबविण्यात येणाऱ्या पशुधन विमा योजनचे अध्ययन

प्रकरण १ ले

प्रस्तावना

"विमा ही आग्रहाची विषय वस्तु आहे." शेतकऱ्यांना सामाजिक संरक्षण मिळण्यासाठी सरकारने पशूधन विमा, पीक विमा, आणि अपघाती विमा या योजना सुरू केल्याशिवाय विमा ही एक अशी सामाजिक योजना आहे की ज्यात व्यक्तिगत स्वरूपाच्या अनिश्चित किंवा सामान्य धोक्यांचे एकत्रिकरण करून नुकसान भरपाईची हमी दिली जाते. नुकसानीची शक्यता असणाऱ्या संबंधित व्यक्तिकडून प्रत्येकी काही रक्कमविमा हप्त्याच्या रूपाने गोळा करून ज्याचे प्रत्यक्ष नुकसान होईल त्याची भरपाई केली जाते.

मनुष्य नित्याच्या आयुष्यात जे विविध कामे करत असतो अशा प्रत्यक्ष कार्यामध्ये असणाऱ्या धोक्याच्या शक्यतेतून विम्याची गरज निर्माण होते. समाजात मनुष्य वावरत असतांना तो आर्थिक अथवा सामाजिक दृष्ट्र्या कितीही मोठा किंवा लहान असो त्याची गणना सामान्य व्यक्ती म्हणूनच केलेली जाते. अशा व्यक्ती समाजात कृषी क्षेत्रात, व्यापार क्षेत्रात, धार्मिक क्षेत्रात, क्रीडा क्षेत्रात इत्यादी ठिकाणी वावरत असतांना त्यांना धोका सर्वत्र जाणवतो हा धोका केव्हाही व कसाही निर्माण होऊ शकतो. कुटुंब प्रमुखावर आलेल्या धोक्याचा परिणाम त्या व्यक्तिच्या कुटुंबाला सोसावा लागतो, अशा परिस्थितीवर 'विमा' हा एकमात्र उपाय आहे.

६० ते ६५ टक्के देशातील जनता कृषीवर अवलंबून आहे. कृषी क्षेत्रावर बऱ्याचदा अतिवृष्टी, वादळ, रोगराई, दुष्काळ इत्यादीची

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाशी सलंग्नित

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

एम. ए. राज्यशास्त्र

द्वितीय सत्राकरीता सादर करावयाचा

लघुशोध प्रबंध

नागपूर जिल्हयातील महिला उद्योजकांचा विकास होण्यामध्ये निर्माण होणा-या राजकीय अडचणींचा अभ्यास

सादरकर्ती

कु. स्नेहल कवडू शेंडे

एम.ए. राज्यशास्त्र विद्यार्थी

मार्गदर्शक

प्रा. डॉ. मंगेश कडु

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

२०२३-२४

बॅकवर्ड क्लास युथ रिलीफ कमिटी, खामला रोड नागपूर द्वारा संचालित

भिवापूर महाविद्यालय,

भिवापूर जि. नागपूर

प्रतिज्ञापत्र

संशोधनकर्ती **कु. स्नेहल कवडू शेंडे** या प्रतिज्ञा पत्राद्वारे घोषित करतो की, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर २०२३-२४ शैक्षणिक सत्रामतील एम.ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरीता **नागपूर जिल्ह्यातील महिला उद्योजकांचा विकास होण्यामध्ये निर्माण होणाऱ्या राजकीय अडचणींचा अभ्यास** या शिर्षकाअंतर्गत लघुसंशोधन कार्य पुर्ण केलेले आहे व ते राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपूर एम. ए. राज्यशास्त्र द्वितीय सत्राकरिता परिक्षेची आंशिक पुर्तता म्हणून सादर करण्यात येत आहे.

दिनांक:

संशोधकर्ती

कु. स्नेहल कवडू शेंडे

अनुक्रमणिका

अ.क्र.		पृष्ट क्र.
१	प्रस्तावना	१-९
२	नागपूर जिल्हयाची भौगोलिक स्थिती	१०-२३
३	संशोधन पध्दती	२४-३३
४	सामुग्रीचे प्रस्तूतीकरण	३४-४८
५	संशोधनाचे निष्कर्ष व उपाययोजना	४९-५१
	संदर्भ ग्रंथसूची	५२-५४

JOBI GEORGE

Digitally signed by JOBI GEORGE
Date: 2025.01.11 13:49:19 +05'30'

Principal
Bhiwapur Mahavidyalaya